

Kyrkohistorisk utbildning och kyrklig förkunnelse

Historiska nedslag från Skåne, Blekinge och Småland under 350 år

DAVID GUDMUNDSSON

David Gudmundsson är docent i kyrkohistoria och universitetslektor i religionsdidaktik vid Lunds universitet.

david.gudmundsson@ctr.lu.se

I den långa rubriken ”Kyrkohistorisk utbildning och kyrklig förkunnelse: Historiska nedslag från Skåne, Blekinge och Småland under 350 år” är två ord lite viktigare än de andra.¹ Det första är *kyrkohistorisk*. Den allra senaste definitionen av kyrkohistoria som akademisk disciplin, från en ny doktorsavhandling i ämnet, lyder: ”Kyrkohistoria är en vetenskaplig disciplin som, något förenklat uttryckt, tar fasta på hur kyrka, samhälle, kultur och teologi interagerar med varandra.”² Det är en bra, om än öppen formulering. Frågan om vad respektive kyrka, samhälle, kultur och teologi är ska jag inte försöka utreda här, men jag ska i slutet återkomma till frågan vad ämnet kyrkohistoria är.

Därutöver är ett av de mindre orden i rubriken också ett av de viktigaste, nämligen det första *och*. ”Och” uttrycker på något sätt en relation, men det kan läsas på lite olika sätt. Jag återkommer även till detta, efter att jag tagit er med på en kyrkohistorisk resa i tid och rum, baserad dels på sådan forskning jag ägnat mig åt mellan disputation och docentur, där just kyrklig förkunnelse i form av exempelvis predikan varit ett viktigt studieobjekt, dels på preliminära studier av sådant jag hoppas kunna fördjupa mig i framöver.

---

1. Artikelns är en bearbetning av författarens docentföreläsning vid teologiska fakulteten, Lunds universitet, den 19 december 2018.

2. Mikael Hermansson, *”En allians av något slag”: Förändrade relationer mellan Svenska kyrkan och Church of England, 1909–1954*, Malmö 2018, 26.

Färden påbörjas här i Lund i mitten av 1600-talet, leder oss framåt och österut till Blekinge, innan vi korsar gränsen till Småland, styr västerut genom landskapet och så småningom återkommer till dagens Lund.

Inrättandet av Lunds universitet och dess kyrkohistoriska utbildning

I början av det år, 2018, som nu lider mot sitt slut, avslutade Lunds universitet sitt 350-årsjubileum. Detta firande inleddes på dagen för två år sedan, den 19 december 2016, då jämmt tre och ett halvt sekel förflutit sedan universitetets stiftelseurkunder undertecknades av änkedrottning Hedvig Eleonora (1636–1715), som spelat en viktig roll i frågan om det nya lärosätets tillkomst.³

Inrättandet av Lunds universitet är i sig en betydelsefull händelse i svensk kyrkohistoria. Att ett nytt universitet över huvud taget förlades till Lund, och inte till Linköping, Jönköping eller Göteborg, vilket också var aktuellt, berodde på två saker: behovet av teologisk utbildning i det av Sverige nyligen erövrade Skåne och (naturligtvis!) finansieringsmöjligheterna. Enligt fredsavtalet mellan Sverige och Danmark år 1658 skulle dansk lag fortsätta att gälla i de erövrade landskapen Skåne, Blekinge och Halland. Detta inbegrep även den danska kyrkoordningen, och denna föreskrev, till skillnad från den svenska, obligatorisk universitetsutbildning för prästerskapet. Det krävdes minst två års studier, vanligtvis vid Köpenhamns universitet, innan prästkandidaten släpptes fram till examen och sedan vigning. Med en riksgrens i Öresund var Köpenhamn inte längre ett alternativ för skåningarna. De hänvisades till Uppsala, men det lockade inte särskilt många. Under några års tid öppnades möjligheten att studera i Greifswald, i dåvarande Svenska Pommern, dit det gick snabbt och lätt att ta sig över Östersjön, och under första hälften av 1660-talet lockade staden en majoritet av de skånska och blekingska studenterna.⁴

Utbildningen i Greifswald var dock inte helt tillfredsställande. Kritiker menade att det gick lite för enkelt att få ut sitt *testimonium* (dåtidens studieintyg) där. När så en finansiell lösning för ett nytt universitet i Lund som inte drabbade statsfinanserna presenterades, var saken klar: Lund skulle ha ett universitet. Lösningen bestod i att universitetet tilldelades alla de gods som tillhörde Lunds domkapitel.

---

3. Avsnittet bygger på David Gudmundsson, *Lunds domkapitels och domkyrkoråds historia: 1658–1710, Domkapitlets riksbyte och reorganisation – domkyrkorådets tillkomst*, under publicering.

4. David Gudmundsson, "Relationen Lund–Greifswald 1660–1710 i ljuset av riksbyte och pietism", i Stig Alenäs, Ingmar Brohed & Anna Minara Ciardi (red.), *Lunds stift i världen – från mission till emigration*, Lund 2016, 129–155.

Domkapitlet hade efter Roskildefreden behållit den organisation det haft under den danska tiden. Så löd fredsavtalet. Domkapitlet ansvarade för domkyrkan, domskolan och gymnasiet, och fungerade som äktenskapsdomstol. Däremot hade det, förutom att det valde biskop, inget med styret av Lunds stift att göra. Genom donationer hade domkapitlet kommit att äga ett mycket stort antal jordegendomar. Avkastningen från dessa användes till avlöning av domkapitlets prelater, kaniker och vikarier. Vid tiden för riksbytet omfattade detta godsinnehav 1 450 gårdar. Det var dessa som universitetet enligt stiftelseurkunderna på sikt skulle överta, i takt med att förläningstagarna föll ifrån på naturlig grund, vilket i förlängningen också innebar en kraftig omvandling av Lunds domkapitel.⁵

Alla studenter, inte bara de blivande prästerna, inledde sina studier vid teologisk fakultet, innan de eventuellt fortsatte på juridisk, medicinsk eller filosofisk dito. Teologiprofessurerna var till en början tre: en i respektive Gamla testamentet, Nya testamentet och kontroversteologi, det vill säga försvaret av den rätta läran, som det hette. 1689 tillkom en extraordinarie professur i biblisk kronologi och kyrkohistoria. Professorerna bestämde helt undervisningens innehåll, inom ramarna för ovan nämnda inriktningar. Ofta gavs extraundervisning. Professor Jonas Linnerius (1653–1734) höll till exempel hemma hos sig seminarier i hur man bäst bekämpar pietismen – ett sätt att både dryga ut professorslönen och att försvara den rena evangeliska läran.

Kyrkohistoria var ett av de ämnen en prästkandidat enligt 1686 års kyrkolag skulle förhöras i inför sin vigning. Förhöret ägde rum inför domkapitlet, vilket i slutet av 1600-talet enligt svensk modell bestod av biskopen och universitetets teologiprofessorer. De kyrkohistoriska frågorna kretsade gärna kring de första århundradenas lärostrider och de fyra första ekumeniska koncilierna. Dessa frågor tjänade naturligtvis som en jämförelsepunkt och förberedelse till det försvar av den rena läran som var varje prästs främsta plikt. Prästerna skulle förvalta sakramenten och förkunna den evangeliska läran ren och oförfalskad. Bröt någon mot detta vigningslöfte, blev vederbörande föremål för domkapitlets granskning. En sådan granskning, som nu tar oss vidare till Blekinge, ägde rum 1716.

---

5. Inrättandet av Lunds universitet var således, som många forskare numera framhåller, inte alls en fråga om att "försvenska" Skåne. Sådana ambitioner – att införa svensk lag, svenskt språk och svenska kyrkobruk – och att använda Lunds universitet som ett led i detta, finner vi först på 1680-talet, efter skånska kriget. Exempelvis kallar historikern Hanne Sanders perioden 1658–1681 en tid av "förskånskning". Hanne Sanders, "Lunds universitet och Skånes övergång till Sverige", i Lars Edgren (red.), *Historia och historiker: Om Lunds universitet genom 350 år*, Lund 2018, 25–38.

Granskningen av Andreas Hilleström 1715–1716

Våren 1715 kom prästen Andreas Hilleström (ca 1680–1754) till Karlskrona, där han fått tjänst som huspredikant hos friherre Hans Henrik von Liewen (1664–1733).⁶ Som huspredikant skulle Hilleström egentligen bara predika för det friherrliga hushållet, men när ryktet om honom spreds lockades snart stora åhörarskaror till Liewens gård. Det gick en oro genom staden, inte minst i kyrkoledningen, när folk övergav sina ordinarie församlingar för att i stället lyssna till Hilleström. Det tycks som att Karlskronaborna lockades av två saker: dels *vad* Hilleström predikade, dels *hur* han predikade.

I örlogsstaden Karlskrona fanns sedan grundandet på 1680-talet ett livligt utbyte med kontinenten, särskilt Tyskland. Hit nådde tidigt representanter för en ny fromhetsriktning, pietismen. De läste Johann Arndt (1555–1621) och betonade det aktiva, personliga, levda kristna livet. De vann gehör hos många karlskroniter under 1700-talets första år men tvingades bort av kyrkoledningen, som här såg ett hot mot kyrkans enhet. När Hilleström kom kände många igen och gillade hans förkunnelse, andra såg ett gammalt hot återupplivas. Anmälningar från amiralitetssuperintendenten Johan Petersson (1655–1717) och kyrkoherden i Karlskrona Tyska församling J.C. Hauswolff (1666–1722) nådde snart Lunds domkapitel.

Vad predikade då Hilleström? Enligt anklagarna var det dels människans fullkomlighet i detta livet, dels gärningars rättfärdighet. Detta tolkades enligt Petersson av vissa åhörare felaktigt som att den rätta vägen till saligheten var uppenbarad, samtidigt som denna förkunnelse likt all gärningslära fick andra att misströsta, när de insåg att de inte kunde uppnå en sådan fullkomlighet i detta livet som Hilleström krävde. Problemet kring *vad* Hilleström predikade sammanfattades av hans mer luthersk-ortodoxa anklagare så: Hilleström predikar för mycket lag och för lite evangelium.

Det är också uppenbart att *hur* han predikade var en källa till både hans popularitet och missnöjet mot honom. Redan i Stockholm hade Hilleström gjort sig känd för sin lyskraft och förmåga att fångsla åhörarna. Han gjorde det dock ibland med hjälp av ”anstötliga ordasätt” och ”svåra expressioner”, som det hette.⁷ Han skrev aldrig några manuskript eller koncept utan extemporerade – predikade ur minnet eller fritt i stunden – till nackdel för dem som i efterhand ville veta vad han sagt (såväl dåtidens domkapitel som dagens forskare). Enligt superintendent Petersson ansågs Hilleström inte ha sin like i att predika.

6. Avsnittet bygger på David Gudmundsson, ”Den ortodoxe pietisten: Andreas Hilleström i Karlskrona och Lund 1715–1716”, i Jan-Olof Aggedal et al. (red.), *Lunds stift i nordost – glimtar av Blekinges kyrkohistoria, del I*, Lund 2018, 103–147.

7. Landsarkivet i Lund, Domkapitlets i Lund arkiv, Stockholms konsistorium t. J. Petersson, Stockholm 21.5.1715.

Hilleström kallades i juni 1716 till Lund, där han provpredikade, avgav en skriftlig förklaring och förhöordes av Lunds domkapitel, som var erkänt ortodox. Den tidigare nämnde Jonas Linnerius, som i sitt hem höll anti-pietistiska seminarier, var nu biskop och därmed preses i domkapitlet. Ledamöterna frågade om Hilleström umgåtts med pietister och om han läst vissa kontroversiella böcker. Detta nekade han till. Han utfrågades om ett antal misstänkta uttryckssätt, yttrade i ett samtal med en annan präst. När Hilleström i ett fall hänvisade till Luther, svarade domkapitlet att man måste göra viss skillnad mellan Luthers olika skrifter, då han med tiden ”mycket retracterat, så at man intet får bruka alla Lutheri expressioner”.⁸ Dessutom använde Luther ibland ett mer folkligt språk, ibland ett svårare, därför är det bättre att bara bruka sådana ord som finns i de symboliska böckerna än sådana som riskerar att väcka anstöt, menade domkapitlet.

Domkapitlets slutsats blev att Hilleström inte kunde beslås med någon irrlära. Men han tillsades strängeligen att tänka på hur han uttrycker sig; eftersom han tänker med kyrkan måste han också tala med henne. Han måste dämpa sin iver – man kan ju lätt tänka sig att just denna iver bidragit till hans popularitet! Viktigast var dock, att Hilleström fortsättningsvis skulle predika båda sidor av den kristna läran: han får inte bara predika lag, utan måste också predika evangelium. Detta sagt av det ortodoxa Lunds domkapitel till en pietistanklagad predikant, sommaren 1716.

Den pietistiska väckelsen levde kvar som en tydlig underström i Blekinges kyrkoliv. Ibland framträdde väckelsepredikanter som Peter Muhrbeck (1708–1766) i Fridlevstad, nordväst om Karlskrona, vars förkunnelse också nådde in över Smålandsgränsen, där gestalter som Anders Elfving (1745–1772) och Peter Lorentz Sellergren (1768–1843) förde vidare ett gammal-pietistiskt arv där lagförkunnelse balanserades av evangelisk tröst, i varierande kombinationer. En sträng form av blekingsk väckelse och det frikyrkliga genombrottet där på 1800-talet skildrades i romanform av Fabian Månsson (1872–1938) med boken *Rättfärdiggörelsen genom tron* från 1916, som utspelar sig på Hasslö utanför Karlskrona.⁹

Vilhelm Mobergs historiebruk

Månssons författarskap kom att utöva stort inflytande på en yngre och långt mera känd författarkollega.¹⁰ Strax norr om landskapsgränsen, i

8. Landsarkivet i Lund, Domkapitlets i Lund arkiv, AI:8, II.6.1716.

9. För en introduktion till sydsvenska väckelser under 1700- och 1800-talen, se Martin Bertson, Bertil Nilsson & Cecilia Wejryd, *Kyrka i Sverige: Introduktion till svensk kyrkohistoria*, Skellefteå 2012, 212–216, 252–254 och där anförd litteratur.

10. Avsnittet bygger på David Gudmundsson, ”Moberg och reformationen: En kyrkohistorisk läsning av Vilhelm Mobergs historiska romaner”, *Kyrkohistorisk årskrift* 117

Moshultamåla i Algutsboda socken på gränsen mellan Konga och Uppvidinge härader i sydöstra Småland, en fattig och otillgänglig skogsbygd, föddes år 1898 i ett soldattorp tillhörigt Kalmar regemente Karl Artur Vilhelm Moberg. Området var i kyrkligt avseende påverkat av den kyrkotrogna gammalpietistiska väckelsen genom Sellergren och andra. Vid denna tid hade kyrkan draghjälp i sin kristna folkfostran av den allmänna folkskolan. Denna infördes på pappret 1842, men det dröjde till slutet av seklet innan den blev verkligt allmän, i betydelsen att de flesta barn faktiskt gick i skola och gjorde det i längre sammanhängande perioder. Men ännu i början av 1900-talet rörde det sig, åtminstone i Påvelsmåla skola i Algutsboda socken, endast om fyra månaders undervisning per år. Resten av året arbetade den unge Moberg och hans klasskamrater hemma på torpen och gårdarna.

Undervisningen koncentrerades först på grundläggande läsning, skrivning och räkning, men en stor del av Mobergs skoldag ägnades åt biblisk historia och katekesen. Och han avskydde det! Varje dag förhöordes ett stycke ur katekesen, den skulle alla kunna utantill. Skolundervisning, kyrkohistorisk utbildning och kyrklig förkunnelse var så att säga samma sak. Någon objektiv religionsundervisning var det inte tal om. Men vid denna tid ifrågasattes såväl skolundervisningens innehåll som dess former, inte minst av Emilia Fogelklou (1878–1972), pedagog, teolog och Sveriges första kvinnliga teologie hedersdoktor. Fogelklou ville, inspirerad av Ellen Key (1849–1926), att barnen skulle stå i centrum i undervisningen, inte innehållet. Och innehållet skulle inte vara Luthers katekes, utan snarare en allmänkristen (eller åtminstone allmänprotestantisk) etik på Bibelns grund. Så blev det också i skolans nya undervisningsplan 1919. Kristendomsämnet blev icke-konfessionellt, men bara i betydelsen icke-lutherskt. Ännu var det naturligtvis långt till dagens objektiva religionsundervisning.¹¹

Låt oss dock återvända till Påvelsmåla skola under 1900-talets första sekel. Förutom katekesen skulle eleverna även med egna ord kunna redogöra för den bibliska historien. Moberg fann detta uteslutande tråkigt. Desto mer uppskattade han undervisningen i svensk historia, särskilt om de svenska krigarkungarnas bragder utifrån Clas Theodor Odhners (1836–1904) *Lärobok i fäderneslandets historia*, som han fann mycket spännande. Längre fram i livet blev Moberg dock starkt kritisk till den nationalistiska och elitistiska historieskrivningen hos Odhner och andra. Som författare av en lång rad historiska romaner och mot slutet av livet även en historiebok, ville han (inspirerad av Fabian Månsson) skriva en annan historia, allmogens historia, den vanliga människans historia. I nästan samtliga romaner är kyrka och

(2017), 127–138.

11. Om Emilia Fogelklous syn på religionsundervisning, se till exempel Björn Skogar, *Bildning och religion – En lärarutbildares perspektiv*, Stockholm 2005, 31–38.

kristen tro väsentliga komponenter. Tänk exempelvis på *Utvandrarna* och kretsen kring Danjel eller än mer det bärande motiv som utgörs av Kristinas tvivel och förtröstan.

Ett drag präglade, enligt Moberg, mer än andra det svenska kyrkolivet efter reformationen, nämligen helvetesförkunnelsen. ”Den nya kyrkan inplantade hos svensk allmoge en helvetesskräck, som skulle bli en stor psykisk folkplåga. Den har fortlevat ända fram till vår tid: jag har känt flera offer för den”, skriver han i den andra delen av *Min svenska historia* från 1971.¹² Denna uppfattning baserade han på både historiska studier och egna upplevelser. Han tog också starka intryck av vännen Ingemar Hedenius (1908–1982), till vilken han 1972 skrev: ”Du har framför allt med förkrossande bevis klarlagt, vilken oerhört grym religion kristendomen är. Ingen har förut visat mig vilken andel läran om ett helvete verkligen har i denna religion.”¹³

Detta är ett motiv som då sedan länge, mer eller mindre uttalat, funnits i hans historiska romaner, som täcker varje århundrade från reformationen och framåt. I *Förräddarland* från 1967, som utspelar sig just i gränslandet mellan Småland och Blekinge på 1520-talet, står reformationen för kyrkoplundring och förtryck, såväl fysiskt som mentalt. I *Förräddarland* liksom i till exempel *Rid inatt!* från 1941, som utspelar sig i 1650-talets Småland men anspelar på det pågående världskriget, finns förvisso kyrkliga gestalter som står på folkets sida mot överheten, men deras förkunnelse återges i mörka ordalag. I *Mans kvinna* från 1932, som utspelar sig i 1790-talets Småland, slits Märith mellan Håkan och den fruktan för de eviga straffen som inpräntats i henne. Men Märith ser slutligen igenom förkunnelsen. Det är skrällen som gör människor fromma och gudaktiga. ”De blir det inte därför att de längtar till himlen utan därför att de inte vill komma till helvetet. En sådan gudsfruktan kunde man leva utan och vara lika god som andra, för den gjorde ingen människa bättre.”¹⁴

Nyligen har Jens Liljestrand i sin augustiprisnominerade Mobergbiografi *Mannen i skogen* (2018) påtalat att det kanske är den frisinnade och frispråkiga Ulrika i Västergöhl som är den gestalt i *Utvandrarserien* som i flera avseenden ligger allra närmast Moberg själv, mer än manliga alter egon som Karl Oskar och Robert.¹⁵ Jag menar att även Märith i *Mans kvinna*, som liksom den unge Moberg präglas djupt av helvetesförkunnelsen men förmår

---

12. Vilhelm Moberg, *Min svenska historia berättad för folket: 2. Från Engelbrekt till och med Dacke*, Stockholm 1971, 256.

13. Jens Liljestrand (red.), *”Du tror väl att jag är död”: Vilhelm Mobergs brev 1950–1973*, Stockholm 2008, 348–349.

14. Vilhelm Moberg, *Mans kvinna: Roman från Varend på 1790-talet*, Stockholm 1952, 104.

15. Jens Liljestrand, *Mannen i skogen: En biografi över Vilhelm Moberg*, Stockholm 2018, 531–532.

bryta sig loss från den, är en kvinnlig gestalt med starka drag av Moberg själv. I barndomen kunde Moberg ligga vaken i fruktan för den eviga pinan, i vuxen ålder tog han bestämt avstånd från en sådan tro. En liknande utveckling genomgår Märit.¹⁶

Moberg hade ett tydligt syfte med sin historiebok och sina historiska romaner: att skildra den lilla människan. Därigenom har han ett tydligt *historiebruk*. Redan Friedrich Nietzsche (1844–1900) påtalade att historien kan brukas för olika syften, med hans ord på ett monumentalistiskt, antikvariskt eller, som i Mobergs fall, kritiskt sätt, en medveten revolt mot makten. I linje med en annan vanlig historiebrukstypologi, utarbetad av historikern Klas-Göran Karlsson, ger Moberg i sin strävan att återupptäcka och rehabilitera en undertryckt historia uttryck för ett moraliskt historiebruk.¹⁷ Ibland slår hans historiska empati, hans förmåga att känna med och gestalta människor i det förflutna, över i moralism. Som romanförfattare och populärhistoriker hade han naturligtvis den friheten. För den akademiske kyrkohistorikern gäller det, som en lundsisk ämnesföreträdare har påtalat, att balansera historisk empati och historisk kritik.¹⁸ Jag instämmer i detta. Även akademiker får (eller bör) vara empatiska, och kritiken bör främst riktas mot oss själva och vår hantering av de källor som det förflutna lämnat oss.

Västbofromheten som forskningsobjekt

Lämnar vi Algutsboda och styr vår färd västerut genom Konga härad kan vi ta vägen om Väckelsång. Härifrån kom Hilding Pleijel (1893–1988), professor i kyrkohistoria vid Lunds universitet 1938–1960. Det var Pleijel som 1942 inrättade Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv (LUKA) för att kartlägga och samla in uppgifter om den kyrkliga seden i äldre tid, genom intervjuer av personer födda på 1840–1870-talen. Fram till 1970 hade omkring 5 600 personer intervjuats. Liksom Pleijel var många av hans studenter smålänningar. När Pleijel ställde dem inför alternativet att skriva en tvåbetygsuppsats eller att samla in material till LUKA valde många det senare. Under 1940-talet cyklade sålunda många unga män runt i södra och västra Småland och intervjuade äldre människor om kyrkliga seder under 1800-talets andra hälft och 1900-talets början.¹⁹

16. Vilhelm Moberg, *Berättelser ur min levnad*, Stockholm 1968, 83–84.

17. Klas-Göran Karlsson, ”Historia, historiedidaktik och historiebruk – teori och perspektiv”, i Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), *Historien är närvarande: Historiedidaktik som teori och tillämpning*, Lund 2014, 70–80.

18. Anders Jarlert, ”Moralisk historieskrivning – utan moralism: Kritiska anmärkningar till den moderna kyrkohistorien”, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 88 (2012), 49–57.

19. Thomas Björkman, ”Kyrkohistoriska arkivet – utveckling och kontinuitet”, i Anders Jarlert (red.), *Arkiv – Fakultet – Kyrka: Festskrift till Ingmar Brohed*, Lund 2004, 399–411.

Några av dem kom till Västbo i västligaste Småland. Västbo var liksom Konga ett avsides, skogrikt område, med ungefär samma kyrkliga profil. Det var – är i viss mån – en mycket kyrkotrogen bygd där frikyrkorna varit notoriskt svaga. Detta gäller särskilt områdets södra delar. Från Femsjö församling vittnar flera intervjuade personer i frågelistan LUKA 1 om att någon väckelse, det hade inte förekommit. Gammalläsare hade man hört talas om, men vad som egentligen menades med detta var inte riktigt klart.²⁰

Den så kallade Västbofromheten har beskrivits som en gammalkyrklig fromhetstyp som förenade ”gammalluthersk tradition, evangelisk kristendomssyn och lagisk fromhet”.²¹ Bland inspiratörerna fanns Sellergren och Jacob Otto Hoof (1768–1839). Gudstjänst och husförhör var två hörnpelare i det kyrkliga livet. Här betonades trohet mot kyrkan och dess gudstjänstliv, prästerskap och förkunnelse. Antalet präster bördiga från Femsjö församling var högt.²²

Medan senare kyrkohistorisk forskning i stor utsträckning har studerat 1800- och 1900-talens väckelserörelser och frikyrkor,²³ är vissa av de mer kyrkotrogna fromhetsriktningarna, som Västbofromheten, relativt utforskade.²⁴ Men förutsättningar finns för att med Femsjö församling som titthåll undersöka Västbofromheten mera ingående, både dess lära och liv.

En präst som utan att vara född i Femsjö förvaltade den gammalkyrkliga traditionen där var Harald Geelmuyden (1888–1965).²⁵ Han prästvigdes 1913 i Växjö och missiverades till Femsjö. 1916–1936 var han komminister i församlingen och känd som en sträng och kraftfull predikant. Ett tidigt kvitto på detta var att han vid prästmötet i Växjö 1921 utsågs till predikant

---

20. Landsarkivet i Lund, Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv, LUKA 1 *060492, *060274, *061378.

21. Berndt Gustafsson, *Svensk kyrkogeografi*, Lund 1971, 20.

22. Anders Jarlert, *Sveriges kyrkohistoria: 6. Romantikens och liberalismens tid*, Stockholm 2001, 75–77; Oloph Bexell, *Sveriges kyrkohistoria: 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*, Stockholm 2003, 205–207.

23. Till exempel Joel Halldorf, *Av denna världen? Emil Gustafson, moderniteten och den evangeliska väckelsen*, Skellefteå 2012; Torbjörn Larspers, *Konfessionalitet och medbestämmande: Evangeliska fosterlands-stiftelsens struktur och den nyevangeliska väckelserörelsens regionala nivå fram till 1922*, Uppsala 2012; Mats Larsson, ”Vi kristna unga kvinnor”: *Askers Jungfruförening 1865–1903 – identitet och intersektionalitet*, Uppsala 2015.

24. Om Västbofromheten, se Gunnar Stenvall, ”Den kyrkliga väckelsen i Västbo”, *Växjö stifts hembygdskalender* 40 (1949), 98–122; Gunnar Stenvall, ”Västbofromhet”, i Ivar Hylander (red.), *Växjö stift i ord och bild*, Stockholm 1950, 261–268. Mer övergripande om småländsk gammalkyrklighet i till exempel Göran Åberg, *Växjö stift i historia och nutid*, Lund 2007. Om liknande fenomen, se Anders Jarlert, *Läsarfolket – från gammalläseri till nyortodoxi: Förändringar i västsvensk kyrkoväckelse med särskild hänsyn till utvecklingen i Marks, Bollebygd och Kinds härad under 1800-talet*, Göteborg 1997.

25. Om Geelmuyden, se Åke Rydeman, *Prästprofiler: Minnesteckningar vid prästmötet i Växjö 1972*, Växjö 1973, 11–15; Karl Andersson, Bertil Larsson & Ingvar Jonsson, ”Harald Geelmuyden”, *Växjö stifts hembygdskalender* 58 (1967), 29–43.

vid nästa prästmöte, vilket ägde rum 1927. Geelmuyden skrev alltid ner sina predikningar ordagrant och framförde dem långsamt men med emfas. De utgick vanligtvis från nådens ordning och följde en disposition med inledning, ämne, delar med underavdelningar och slutligen en tillämpning. Ett viktigt led i förkunnelsen var också husförhör och konfirmandundervisning. För den senare utarbetade han en egen konfirmandlärobok utifrån 1878 års katekesutveckling.²⁶ Geelmuydens förkunnelse kan undersökas både utifrån hans omfattande samling predikomanuskript och nämnda lärobok.

Femsjö socken var geografiskt stor men befolkningsmässigt liten och socialt homogen. Den sociala kontrollen var trots avstånden stor. Årsberättelserna visar hundraprocentig dopfrekvens och mycket höga siffror för gudstjänstdeltagande.²⁷ Växjöbiskoparna lyfte i sina ämbetsberättelser ofta fram Femsjö som ett föredöme.²⁸ Detta material ger tillsammans med LUKA-materialet grund för både kvalitativa och kvantitativa studier av den kyrkliga seden och miljön i Femsjö.

Intressant, men svårt, vore att undersöka de som trots allt avvek från normen i denna homogena miljö. De som eventuellt trodde på något annat eller inte alls. Vilhelm Moberg hade kunnat skriva en laddad historisk roman om dem; börja i källorna och fylla ut där de tiger. En akademisk kyrkohistoriker bör, som det har påtalats av en annan av ämnesföreträdarna i Lund, söka det perifera, det svaga, ojämnheterna i historien,²⁹ men vi får nöja oss med att göra det utifrån ofta bristfälliga källor, genom att värdera dem och tolka dem, erkänna deras begränsningar och öppet redovisa våra antaganden och metoder. Detta innebär naturligtvis inte att forskaren står fullständigt objektiv inför sitt forskningsobjekt. Tvärtom. Redan valen av ämnen styrs av våra personliga preferenser. Vi påverkas av – *är* i stor utsträckning – vårt språkliga, kulturella, vetenskapliga och religiösa arv, och vi måste vara införstådda med det och vad det innebär för vårt arbete som kyrkohistoriker.

Om ämnet kyrkohistoria

Inom religionslärarutbildningen vid Centrum för teologi och religionsvetenskap återkommer vi ständigt till de grundläggande didaktiska frågorna *vad, hur, varför* och *för vem* vi undervisar. Vad ska vi egentligen undervisa i och om? Hur ska vi göra det? Varför ska vi göra det, det vill säga: vad är syftet? Och för vem undervisar vi? Dessa frågor kan appliceras på all

---

26. Senare utgiven i Gunnar Juelsson (red.), *Den sunda läran: Katekesförklaringar av Harald Geelmuyden*, Göteborg 1973.

27. *Handlingar angående prästmötet i Växjö*, åren 1916, 1921, 1927, 1934, 1941, 1947, 1953.

28. *Handlingar angående prästmötet i Växjö*, åren 1934, 1941, 1947, 1953.

29. Samuel Rubenson, "Kyrkohistoriens objekt", i Anders Jarlert & Samuel Rubenson, *Kyrkohistoria i Lund: Fyra föreläsningar*, Lund 2000, 17–23.

utbildning, högre kyrkohistorisk sådan till exempel, och lämpligen även på forskning. Alla akademiskt skolade forskare gör det. Vi tränas i att motivera vår forskning, ställa relevanta frågor, redovisa hur vi gör för att besvara dem. Det är sådant som finns i inledningskapitlet till varje doktorsavhandling. Vi besvarar frågorna *vad* och *hur*, men kanske inte alltid i samma utsträckning *varför*, mer än på ett väldigt ämnesnära sätt.

Om kyrkohistoria på ett övergripande plan kan vara, som påtalades inledningsvis, en vetenskaplig disciplin som tar fasta på hur kyrka,³⁰ samhälle, kultur och teologi interagerar med varandra, säger det i öppna ordalag något om vad kyrkohistoria är, men exakt vad en forskare väljer att studera inom dessa ramar, och hur det görs, kan variera stort. I en diskussion som i första hand gäller exegetikämnet, men också involverar ämnet kyrkohistoria, har kyrkohistorikern Joel Halldorf framfört den synpunkten rörande rådande kyrkohistorisk forskning, att ”deskriptiva undersökningar av historiska kontexter har blivit ett sätt att undvika normativa diskussioner kring existentiella spörsmål. I stället för att adressera frågan hur människan kan nå kunskap om Gud, studerar man hur Thomas av Aquino (1225–1274) menade att människan kunde nå kunskap om Gud”.³¹ Här mer än antyds att syftet med kyrkohistoria borde vara just att föra normativa diskussioner kring existentiella spörsmål. På ett metodologiskt plan öppnar Halldorf för möjligheten att akademisk exegetik vid sidan av historisk-kritiska metoder även kan göra teologiska allegoriska tolkningar av bibeltexten.³²

Vad är syftet med kyrkohistorisk forskning och hur når vi dit?³³ Varken Halldorf eller jag talar för ämnet som helhet – vi redovisar enbart våra egna ståndpunkter, och dessa skiljer sig åt. Mitt arbetssätt, i studiet av till exempel kyrklig förkunnelse, består av historisk-kritiska metoder i vid mening. Det handlar inte om att skriva historia *wie es eigentlich gewesen* eller om en övertro på den historiska källkritikens räckvidd. Det utesluter till exempel inte, utan bejakar, retoriska analyser av teologiska texter. Det handlar heller inte om att historisk-kritiska metoder skulle utesluta moderna teoretiska utvecklingar, utan om att varken hemfalla åt empiriresistent teoretiserande

---

30. Om jag ändå ska ringa in begreppet ”kyrka” ansluter jag mig till beskrivningen ”hela den kristna traditionen så som den kommit till uttryck genom tiderna”. Rubenson, ”Kyrkohistoriens objekt”, 18.

31. Joel Halldorf, ”Exegetik, teologi och allegori”, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 94 (2018), 215.

32. Halldorf har från exegetiskt håll bemötts i Natalie Lantz, Petter Spjut & Ola Wikander, ”Tillbaka till dåtiden? Om bibelvetenskapens roll och metoder: En replik till Joel Halldorf”, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 94 (2018), 231–244.

33. För övergripande resonemang om ämnet kyrkohistoria, se även Anders Jarlert (red.), *Kyrkohistoria – perspektiv på ett forskningsämne*, Stockholm 2009.

eller åt oreflekterad faktapositivism.³⁴ Det handlar om att med insikt om och respekt för de teologiska antaganden som förekommer inom kristen tradition i hela sin bredd *studera* denna tradition (dess texter och kontexter, avsändare och mottagare, och så vidare), inte om att göra normativa teologiska utsagor baserade på den. Därmed inte sagt att någon forskares arbete är helt fritt från värderingar eller att det inte är konstruktivt. En historiker studerar trots allt inte det förflutna, utan spåren av det förflutna, och blir därmed en medskapare av historien.

Min utgångspunkt är att utifrån historiska källor försöka redovisa *fakta* så långt vi kan nå dem och att skapa *förståelse* av och för historiska personer, företeelser, händelser och uttryckssätt. Vägen dit går genom att försöka nå en *förtrogenhet* med det förflutnas lämningar och dess kontexter. Kan en kyrkohistoriker bidra till sådan kyrkohistorisk fakta, förståelse och förtrogenhet har vi, menar jag, mycket att bidra med inte bara till läsarna av kyrkohistoriska avhandlingar (det vill säga i regel oss själva) utan, rätt förmedlad, även till samhället utanför akademien.

Så, avslutningsvis: Ett ”och” kan läsas olika. Det uttrycker en relation. Det kan signalera samhörighet, som i ett uttryck som ”hus och hem”. Det kan signalera åtskillnad, som i uttrycket ”som hund och katt”. Med det ”och” som förekommer i den här föreläsningens titel vill jag betona både samhörighet och åtskillnad. Akademisk kyrkohistorisk utbildning och forskning är för mig inte detsamma som normativ teologisk tolkning av kyrkans historia. Det sistnämnda är kyrklig förkunnelse. Men kyrklig förkunnelse i dess varierande uttrycksformer är ett viktigt ämne – ett av många viktiga ämnen – för en kyrkohistoriker att studera. ▲

SUMMARY

This article is a revised version of the author's lecture held after being appointed reader in church history at Lund University in 2018. It shortly summarizes some of the author's research between this appointment and his dissertation (2014). The article begins with the foundation of Lund University in 1666 and some examples on the aims and organization of the university's instruction in church history. As an example of the challenge that Pietism presented to orthodox Lutheranism in early eighteenth-century Sweden, the article discusses how a priest in Karlskrona was investigated by the Chapter of Lund due to suspicions of his preaching being Pietistic. Another theme is the Swedish author Vilhelm Moberg's use of history and especially his depiction of preaching in the Swedish church

---

34. Om empiriresistens och faktapositivism, se Anders Jarlert, ”Teori och empiri i kyrkohistorien”, i Anders Jarlert (red.), *Kyrkohistoria – perspektiv på ett forskningsämne*, Stockholm 2009, 71–77.

from the Reformation onwards. Further, a suggestion for new research on a special form of Swedish piety found in nineteenth- and twentieth-century Småland is presented together with possible source material. Finally, a comment is made on the aims and methods of contemporary academic church history in Sweden, relating to an article by church historian Joel Halldorf. Contrary to Halldorf, the author of this article does not use or advocate the use of normative theological and confessional interpretations within the academic discipline of church history, but uses and advocates the use of a wide range of historical-critical methods.